

מגילת איכה

מתי כתב ירמיהו את מגילת איכה?

לדעת רש"י (איכה פרק א, א) נכתבה המגילה בימי יהויקים מלך יהודה:

"איכה ישבה בדד" – ירמיה כתב ספר קינות, היא המגלה אשר שרף יהויקים על האח אשר על האש. והיו בה שלש אל"ף ביתו"ת: "איכה ישבה", "איכה יעיב", "איכה יועם", שוב הוסיף עליו: "אני הגבר", שהוא שלש אל"ף ביתו"ת שני (ירמיה לו): "ועוד נוסף עליהם דברים רבים כהמה" – שלש כנגד שלש².

שריפת המגילה על ידי יהויקים המלך, תוארה בפרוטרוקוט על ידי ירמיהו (בפרק לו):

- ד. וַיִּקְרָא יִרְמְיָהוּ אֶת בְּרוּךְ בֶּן נִרְיָה וַיִּכְתֹּב בְּרוּךְ מִפִּי יִרְמְיָהוּ אֶת כָּל דְּבָרֵי ה' אֲשֶׁר דִּבֶּר אֵלָיו עַל מַגִּילַת סֵפֶר:
- ה. וַיְצוּהוּ יִרְמְיָהוּ אֶת בְּרוּךְ לֵאמֹר אֲנִי עֹשֶׂה לָּא אוֹכֵל לֶבָא בֵּית ה':
- ו. וּבָאתָ אֵתָּה וְקִרְאתָ בְּמַגִּלָּה אֲשֶׁר כָּתַבְתָּ מִפִּי אֶת דְּבָרֵי ה' בְּאֲזִנֵי הָעָם בֵּית ה' בַּיּוֹם צוֹם וְגַם בְּאֲזִנֵי כָל יְהוּדָה הַבָּאִים מֵעָרֵיהֶם תִּקְרָאם:
- ז. אוֹלֵי תִפֹּל תַחֲנֹתֶם לִפְנֵי ה' וַיָּשׁוּבוּ אִישׁ מִדְּרָכּוֹ הֲרַעָה כִּי גָדוֹל הָאֵף וְהַחֲמָה אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֶל הָעָם הַזֶּה:
- כא. וַיִּשְׁלַח הַמֶּלֶךְ אֶת יְהוּדִי לְקַחַת אֶת הַמַּגִּלָּה וַיִּקְחָהּ מִלְּשׁוֹן הַסֵּפֶר וַיִּקְרָאָהּ יְהוּדִי בְּאֲזִנֵי הַמֶּלֶךְ וּבְאֲזִנֵי כָל הַשָּׂרִים הַעֲמֻדִים מֵעַל הַמֶּלֶךְ:
- כב. וְהַמֶּלֶךְ יוֹשֵׁב בֵּית הַחֶרֶף בַּחֲדָשׁ הַתְּשִׁיעִי וְאֶת הָאֵחַ לִפְנֵי מִבְּעֵרְתּוֹ:
- כג. וַיְהִי בְּקִרְוֵא יְהוּדִי שְׁלֹשׁ דְּלִתּוֹת וְאַרְבָּעָה יִקְרָעָהּ בְּתַעַר הַסֵּפֶר וְהִשְׁלִיךְ אֶל הָאֵשׁ אֲשֶׁר אֶל הָאֵחַ עַד תֵּם כָּל הַמַּגִּלָּה עַל הָאֵשׁ אֲשֶׁר עַל הָאֵחַ:
- כד. וְלֹא פָתְחוּ וְלֹא קָרְעוּ אֶת בְּגָדֵיהֶם הַמֶּלֶךְ וְכָל עַבְדָּיו הַשְּׂמֵעִים אֶת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה:
- כו. וַיְהִי דְבַר ה' אֶל יִרְמְיָהוּ אַחֲרֵי שָׂרַף הַמֶּלֶךְ אֶת הַמַּגִּלָּה וְאֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר כָּתַב בְּרוּךְ מִפִּי יִרְמְיָהוּ לֵאמֹר:
- כח. שׁוּב קַח לְךָ מַגִּלָּה אַחֲרֵת וּכְתַב עָלֶיהָ אֶת כָּל הַדְּבָרִים הָרִאשׁוֹנִים אֲשֶׁר הָיוּ עַל הַמַּגִּלָּה הָרִאשׁוֹנָה אֲשֶׁר שָׂרַף יְהוֹיָקִים מֶלֶךְ יְהוּדָה:

1. יש מן החדשים שמערערים על כך שירמיהו כתב את מגילת איכה, ועיין במבוא למגילת איכה ליחיאל צבי מוסקוביץ, מהדורת "דעת מקרא", שדחה כל טענותיהם והסיק שאכן ירמיהו הנביא הוא שכתב את המגילה כפי שמפורש בגמרא בבא בתרא דף ט"ו.

2. וכן הוא ברש"י לירמיהו לו, ל.

לא. וּפְקַדְתִּי עָלָיו וְעַל זֶרְעוֹ וְעַל עַבְדָּיו אֶת עֲוֹנֵם וְהִבֵּאתִי עֲלֵיהֶם וְעַל יִשְׁבֵּי יְרוּשָׁלַם וְאֵל אִישׁ יְהוּדָה אֶת כָּל הָרָעָה אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אֵלֵיהֶם וְלֹא שָׁמְעוּ: ס
 לב. וַיִּרְמִיָהוּ לְקַח מַגִּלָּה אַחֲרַת וַיִּתְּנָהּ אֶל בְּרוּךְ בֶּן נְרִיָהוּ הַסֹּפֵר וַיִּכְתֹּב עָלֶיהָ מִפִּי יִרְמְיָהוּ אֶת כָּל דְּבָרֵי הַסֹּפֵר אֲשֶׁר שָׁרַף יְהוֹיָקִים מֶלֶךְ יְהוּדָה בְּאֵשׁ וְעוֹד נוֹסֵף עֲלֵיהֶם דְּבָרִים רַבִּים כְּהֵמָּה:

מקור דברי רש"י בדברי חז"ל³ כפי שהם מובאים בפירוש הרד"ק (לירמיהו לו, לב) :

וְעוֹד נוֹסֵף עֲלֵיהֶם דְּבָרִים רַבִּים כְּהֵמָּה – בדברי רבותינו ז"ל (ראה איכ"ר פתיחתא כה):
 רבי חמא בר חנינא ורב; חד אמר: ונוסף עליהם – זה 'איכה יעיב' (איכה ב), דברים – זה 'איכה יועם' (איכה ד), רבים – 'זכור ה'' (איכה ה), כהמה – זה 'אני הגבר' (איכה ג), שהוא מן תלתא תלתא; וחד אמר: וְעוֹד נוֹסֵף עֲלֵיהֶם – זה 'אני הגבר', שהוא מן תלתא תלתא, מלמד שהיה כתוב על המגילה הראשונה; 'איכה ישבה', 'איכה יעיב', 'איכה יועם' – הדא הוא דכתיב ונוסף עליהם דברים, כהמה – זה 'אני הגבר', שהוא תלתא תלתא, רבים – זה 'זכור ה''⁴.

מגילת קינות או מגילת תוכחות?

לדעת כולם (חז"ל, רש"י, רד"ק), המגילה כולה נכתבה כבר בשנתו החמישית של יהויקים המלך, שבע עשרה שנה לפני החורבן, אלא שיש מחלוקת תנאים אם היא גם נאמרה אז, או רק לאחר החורבן, כפי שמובא במדרש איכה:

3. ולא כפי שהם מובאים בפתיחתא ל'איכה רבתי'', שמהם משמע שהמגילה בתחילתה הייתה רק פרק אחד, הראשון, ואי"כ נוספו עליה שאר הפרקים: "רבי חמא בר חנינא פתח: (ירמיה לו) וירמיהו לקח מגלה אחרת וגו', רבי חמא בר חנינא ורבנן, ר' חמא אמר (שם ירמיהו לו): וְעוֹד נוֹסֵף עֲלֵיהֶם – זה 'איכה יעיב', 'דברים' – זה 'איכה יועם', 'רבים' – זה 'אני הגבר', 'כהמה' – 'זכור ה'' ורבנן אמרי: וְעוֹד נוֹסֵף עֲלֵיהֶם – זה 'איכה יעיב', 'דברים' – זה 'איכה יועם', 'רבים' – זה 'זכור ה'', 'כהמה' – זה 'אני הגבר', שהוא מן תלתא תלתא פסוקי באלפא ביתא". נראה שהייתה לרש"י גירסא אחרת כפי שמופיעה ברד"ק להלן. וראה בפירוש "עץ יוסף" לאיכה פרשה ג אות א. שגרס כגירסת הרד"ק וכתב שרש"י פירש על פי גירסתו.

4. מעניין הדבר שחז"ל הבחינו בכתיבת המגילה הזו על ידי ירמיהו הנביא, את עוצמתו ועדיפותו של ירמיהו כנביא על פני נביאים גדולים אחרים כמו אליהו ויונה: "וְעוֹד נוֹסֵף עֲלֵיהֶם דְּבָרִים – נמצאת אומר שלשה בניס, הם, אחד תבע כבוד האב וכבוד הבן, ואחד תבע כבוד האב ולא כבוד הבן, ואחד תבע כבוד הבן ולא כבוד האב. ירמיה תבע כבוד האב וכבוד הבן, שנאמר: 'נחנו פשענו ומרינו אתה לא סלחת', לפיכך נכפלה נבואתו, שנאמר: 'וְעוֹד נוֹסֵף עֲלֵיהֶם דְּבָרִים רַבִּים כְּהֵמָּה'. אליהו תבע כבוד האב ולא כבוד הבן, שנאמר: 'קנא קנאתי לה' צבאות כי עברו ישראל את בריתך', מה כתיב שם? 'ויאמר ה' שוב לדרכך דמשק ואת יהוא בן נמשי תמשח למלך ואת אלישע בן שפט תמשח לנביא תחתך', שאין ת"ל תחתך אלא שאי אפשרי בנבואתך. יונה תבע כבוד הבן ולא כבוד האב, מה נאמר בו? 'ויחה דבר ה' אל יונה שנית לאמר', שנית נדבר עמו, שלישית לא נדבר עמו" (ילקוט שמעוני ירמיהו רמז שכה).

אימתי נאמרה מגילת קינות? ר' יהודה אומר: בימי יהויקים נאמרה,⁵ א"ר ברכיה:⁶
וכי בוכין על המת עד שלא ימות? אלא נכתבה בימי יהויקים, ונאמרה אחר חרבן
בית המקדש.⁷

איכה רבה (בבב) פרשה א

מחלוקת זו היא המשך למחלוקת אחרת שם בין שני תנאים אלו,⁸ אם מגילת
איכה היא מגילת קינות או מגילת תוכחה:

רבי יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה אומר: אין לשון "איכה" אלא לשון תוכחה, הדא מה
דאת אמר (ירמיהו ח): "איכה תאמרו חכמים אנחנו ותורת ה' אתנו" וגו', ור' נחמיה
אומר: אין לשון איכה אלא קינה הדא מה דאת אמר (בראשית ג): "ויקרא ה' אלהים
אל האדם ויאמר לו איכה", אוי לכה.

למאן דאמר שהיא מגילת תוכחה, היא נכתבה ונאמרה כבר בימי יהויקים,
ונכתבה בלשון עבר כדרך תוכחות רבות של הנביאים, שנכתבו בלשון עבר או הווה
כדי להמחיש את החורבן כמציאות קיומית ממשית, ולא כאיום רחוק. ואילו ר'
נחמיה סובר שאין היא אלא מגילת קינות, שאמנם נכתבה בימי יהויקים המלך,
אבל נקראה אחרי החורבן, שהרי אין בוכים על המת עד שלא ימות.

ברם, גם לשיטת רש"י, צורפו למגילה קינות נוספות שנכתבו ונאמרו בזמנים
שונים, כמו הקינה שנאמרה על יאשיהו המלך:

איכה יועם זהב – קינה זו נאמרה על יאשיהו כמו שנאמר בדברי הימים (ב יט): "הלא
היא כתובה על ספר הקינות", ועמה חיבר בתוך הקינה את שאר בני ציון.

רש"י איכה ד, א

לפי זה יתפרש הפסוק (שם ד, ט): "רוח אפינו משיח ה' נלכד בשחיתותם אשך
אמרנו בצלו נחיה בגוים", על המלך יאשיהו, וכפי שכתב שם רש"י:

משיח ה' – הוא יאשיהו כמו שנאמר (דברי הימים ב פרק לה): "ויקונן ירמיהו על
יאשיהו".⁹

5. ופירש בפירוש "עץ יוסף" (בשם "יפה ענף"): "כדי להוכיחו, כדרך כל הרעות העתידות בלשון
עבר, כאילו באו כדי להוכיחם כדרך כל יעודי הנבואות, אבל רבי נחמיה לשיטתו ש"איכה"
לשון קינה, לכן הקשה: וכי בוכין על המת עד שלא ימות?"

6. במהדורת וילנא הגירסא היא: רבי נחמיה.

7. ומה יענה רבי ברכיה (או נחמיה) על שאלתו ביחס לשלושת הפרקים הראשונים של המגילה (או
ביחס לפרק הראשון לשיטת מדרש איכה), שלכל הדעות נאמרו בימי יהויקים, שהרי ברוך בן נריה
ויהודי הקריאו אותם בפני רבים? התשובה על כך בהמשך כשנשיב על קושיות הראבי"ע.

8. לפי מהדורת וילנא.

9. לעומת זאת הראבי"ע פירש ("פירוש הטעמים לראבי"ע") את הדברים על צדקיהו, והרשב"ם
פירש על גדליהו בן אחיקם.

לדעת האבן עזרא – מגילת איכה איננה המגילה שנשרפה

אולם, האבן עזרא (הקדמה לאיכה) חולק על הנחת היסוד שמגילת איכה היא המגילה שהובאה בפני יהויקים המלך, משום שאין חפיפה בין תוכן של שתי המגילות:

וכן אפרש זאת המגילה אחרי הדקדוקים. ואיננה המגילה הנשרפת על פי יהויקים, כי לא נמצא שם דברי השם אשר הם בספר ירמיה חקוקים. וכן כתוב: "קח לך מגילת ספר וכתבת עליה את כל הדברים אשר דברתי אליך על ישראל ועל יהודה ועל כל הגוים" (ירמיהו לו, ב); ועוד כתוב: "מדוע כתבת עליה לאמר בא יבא מלך בבל והשחית את הארץ הזאת" (שם, כט) – ואין במגילת ספר איכה זכר בבל ולא מלכה.

ונראה שאפשר להשיב על שאלותיו של הראב"ע בדרך זו: המגילה הראשונה שכתב ירמיהו ושלחה בידי ברוך בן נריה להקריא באזני העם ביום צום, הייתה מגילת תוכחה ונכתבה בלשון עתיד, ובה אזהרות על כך שמלך בבל יבוא וישחית את הארץ וישבית ממנה אדם ובהמה, מתוך תקווה שהן יניעו את העם לתשובה ותפילה כפי שכתוב שם: "אולי תפול תחנתם לפני ה' וישובו איש מדרכו הרעה כי גדול האף והחמה אשר דבר ה' אל העם הזה", ואכן הדברים עשו רושם גדול על העם והשרים. ברם יהויקים המלך לא התרגש מתוכן המגילה ואף שרף אותה באש. תגובת ירמיהו הייתה (פסוקים ל-לב):

לִכֵּן כֹּה אָמַר ה' עַל יְהוֹיָקִים מֶלֶךְ יְהוּדָה לֹא יִהְיֶה לוֹ יוֹשֵׁב עַל כִּסֵּא דָוִד וּנְבִלְתוּ תַהְיֶה מְשֻׁלָּכֶת לְחָרִב בַּיּוֹם וְלִקְרַח בְּלִילָה: וּפְקַדְתִּי עָלָיו וְעַל זָרְעוֹ וְעַל עַבְדָּיו אֶת עֲוֹנֵם וְהִבְאֵתִי עֲלֵיהֶם וְעַל יִשְׁבֵי יְרוּשָׁלַם וְאֵל אִישׁ יְהוּדָה אֶת כָּל הָרָעָה אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אֲלֵיהֶם וְלֹא שָׁמְעוּ: וַיִּרְמִיָהוּ לְקַח מִגִּלָּה אַחֶרֶת וַיִּתְּנָהּ אֵל בְּרוּךְ בֶּן נַרְיָהוּ הַסֹּפֵר וַיִּכְתֹּב עָלֶיהָ מִפִּי יִרְמְיָהוּ אֶת כָּל דְּבָרֵי הַסֹּפֵר אֲשֶׁר שָׂרַף יְהוֹיָקִים מֶלֶךְ יְהוּדָה בְּאֵשׁ וְעוֹד נֹסֵף עֲלֵיהֶם דְּבָרִים רַבִּים כְּהֵמָּה:

שריפת המגילה על ידי המלך, הפכה את התוכחות והאזהרות מאיום גרידא לגזרות גמורות ועובדות מוחלטות. עתה יכתוב ירמיהו את המגילה מחדש עם תוספת דברים רבים כהמה, אבל גם ישנה את תוכנה ומהותה, וממגילה של תוכחות ואזהרות בלשון עתיד, היא תהפוך למגילת קינות או מגילת תוכחות בלשון עבר.¹⁰ המגילה לא תעסוק עוד בהתראה על בואו של מלך בבל להחריב את ירושלים אלא על ירושלים רבתי החרבה שיושבת בדד וכו'. אין גם צורך להזכיר במגילה החדשה את בבל ומלכה כי לא הנחש ממית אלא החטא ממית, ולא מלך בבל החריב את ירושלים, אלא ה', כפי שכתוב שם: וּפְקַדְתִּי עָלָיו וְעַל זָרְעוֹ וְעַל עַבְדָּיו אֶת עֲוֹנֵם וְהִבְאֵתִי עֲלֵיהֶם וְעַל יִשְׁבֵי יְרוּשָׁלַם וְאֵל אִישׁ יְהוּדָה אֶת כָּל הָרָעָה אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אֲלֵיהֶם וְלֹא שָׁמְעוּ.

10. בכך ענינו גם על שאלתנו בהערה מס' 7.

ט"ו באב

שער ט"ו באב

- 451 לא היו ימים טובים כחמשה עשר באב
- 451 חמשה עשר באב מאי היא?
- 453 יום שמחת ליבו – חמישה עשר באב
- 455 חג ה' בשלו מימים ימימה – בחמישה עשר באב
- 456 חג תשעה באב היה בן שבעת ימים בתקופת הבית
- 457 ראו חֲבַתְכֶם לפני המקום פְּחַבְתָּ זכר ונקבה